

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De visserijhistorie op zoek naar ecologische crises

Kerkhoven, J.M.

Citation

Kerkhoven, J. M. (1997). De visserijhistorie op zoek naar ecologische crises. *Tijdschrift Voor Zeegeschiedenis*, 16(1), 5-16. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4305860>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4305860>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

INHOUD

BIJDRAGEN

De visserijhistorie op zoek naar ecologische crises
(J. Kerkhoven)..... 5

Noorse kabeljauwvissers en Nederlandse kooplieden. Vistechnieken, vangstresultaten en de afzetmarkt voor stokvis in de zeventiende eeuw
(J. Ubbens) 17

De 'Gulden Berg' van Holland: haring in de zestiende eeuw
(F. Egmond) 33

De middeleeuwse visstapel te Naarden. Een bronbespreking met economisch-politieke en ecologische kanten.
(B. Ibelings) 47

MEDEDELINGEN

Over de auteurs 62

LITERATUUR

Boekbesprekingen..... 63

Boekaankondigingen..... 76

Nieuwe boeken en artikelen
(P. Boon) 81

AGENDA 118

BIJDRAGEN

De visserijhistorie op zoek naar ecologische crises.

Jaap Kerkhoven

Inleiding

Met de samenwerking tussen milieugeschiedenis en visserijgeschiedenis wil het niet erg vloten. Aan een ontbreken van bruikbaar bronnenmateriaal kan dat niet liggen. Met ordonnanties en wetten is gedurende tenminste vijf eeuwen getracht om schaarse vis "weer aan te kweken", want zo lang bestaat reeds de zorg dat de visserij geheel "te gronde gaat".¹ Dat doel trachtte de wetgever te bereiken door een verbod op nauwe mazen, beperking van vangstseizoenen, sluiting van paaigebieden, beperking van de vangst van bepaalde soorten of een minimummaat voor te vangen vis.

Die instrumenten lijken op het eerste gezicht nogal gedifferentieerd, maar vormen toch een beperkt scala dat in zijn uniformiteit goede kansen biedt voor onderzoek. Een mooie seriële bron dus, die betrekking heeft op kustvisserij en binnenvisserij, een serie gedrukte stukken bovendien die in veel gevallen kunnen worden gecombineerd met archivalia waarin voorbereiding en implementatie van het beleid zijn neergelegd. Er zijn bescheiden van regionale en centrale overheidsinstellingen, van domeinen in de binnenvisserij en van functionele organen: visserijcolleges sinds de zeventiende eeuw, visserijinspectie, onderzoeksinstituten en belangenorganisaties van vissers uit de negentiende en twintigste eeuw.

Dit artikel begint met een historiografische impressie over de verhouding tussen beide specialismen. Daarna volgt een herformulering van enkele resultaten van mijn onder-

zoek als visserijhistoricus op basis van een globale oriëntatie in de milieuhistorie. Daarbij grijp ik terug op mijn proefschrift, waarin de verhouding tussen de vissersgemeenschappen rondom de Zuiderzee in de loop van de vorige eeuw werd bekeken,² waarbij de conflicten over vis en visgronden, economische conflicten derhalve over een schaars goed, centraal staan. De visstand speelt daarin een rol, en daarmee biologische categorieën, met name een raadselachtige wijziging in het gedrag van trekvis. Die aspecten zullen in dit artikel nader worden belicht. Daarbij komen ook de biologische noties van de vissers ter sprake. In de conclusie worden een aantal bevindingen bijeen gezet op basis waarvan een perspectief geformuleerd wordt voor een cultuurhistorische (inlevende) benadering bij het milieuhistorisch onderzoek van de visserij.

Milieugeschiedenis en visserijgeschiedenis

Dat milieuhistorici maar moeilijk de weg naar de visserijhistorie vinden, is niet verrassend. Visserij is onder beroepshistorici geen favoriet onderwerp en is dat ook nooit geweest. Daar komt bij dat de politieke belangstelling voor milieuaspecten van de visserij van recente datum is. De riviervisserij verloor al aan het begin van deze eeuw, lang voordat giflozingen en vervuiling van de binnenwateren publieke aandacht kregen, zijn economische betekenis. Het bleef daardoor bij mijmeringen over de tijd dat er een weelde aan vissoorten in de rivieren zwom en dat dienstbodes er bezwaar tegen maakten steeds maar weer zalm voorgeschoteld te

Twee Volendammer bidders aan de wonderkuil, de lijn tussen de schepen vanaf de boeg. Circa 1905. Foto uit H.C. Redeke, Rapport over onderzoekingen betreffende de visscherij in de Zuiderzee, ingesteld in de jaren 1905 en 1906 ('s-Gravenhage 1907).

krijgen. De zeevisserij daarentegen heeft zijn economisch belang nooit verloren. De groeiende aandacht voor milieuproblematiek kreeg hier politiek gewicht.

Rond 1970 bestond een hechte samenwerking tussen organisaties van zeevissers en de overheid. De overheid behartigde welwillend de belangen van de bedrijfstak, gaf daarbij terloops ook enige richting, maar liet de vissers verder hun gang gaan. Daaraan kwam een eind in 1977, toen het beheer van de zeevisserij overging op de Europese commissie. Brusselse quota werden massaal overtreden en strafvervolgning liep op niets uit. In 1986 stelde de Tweede Kamer een onderzoek in naar de falende beleidsuitvoering. Een jaar later zat de verantwoordelijke minister met gebogen hoofd en, naar hij verzekerde, met het schaamrood op de kaken in de regeringsbank.³ Sindsdien is het beleid van de overheid verder uitgebouwd en is het permanente karakter van de bemoeienis met de visstand evident.

Omgekeerd hadden visserijhistorici weinig aandacht voor milieuaspecten. De belangstelling voor de zeevisserij richtte zich in de oudere, nationaal gerichte geschiedschrijving op de spectaculaire ontplooiing van de Republiek. De haringbuis had zijn plaats tussen de schepen van de Gouden Eeuw, dat wil zeggen in de maritieme historie. Ook binnen het economisch-historisch perspectief dat zich sindsdien ontwikkelde, kreeg de visstand geen bijzondere aandacht. H. Kranenburg, auteur van een werk over de zeevisserij van de Republiek, merkte in 1961 de visserijgeschiedenis aan als onderdeel van de zee-geschiedenis.⁴ In overeenstemming daarmee vroeg hij wel aandacht voor de kustvisserij, maar niet voor de zeker zo interessante binnenvisserij. Sindsdien heeft deze stand van zaken geen wezenlijke verandering ondergaan.⁵

Voor de visserijhistorie heeft het maritieme kader niettemin een belangrijk voordeel. Het verschaft context en vormt daardoor een

tegenwicht tegen een eenzijdige gerichtheid op de techniek van het vissen.⁶ Dat de zee-geschiedenis uitgaat van schepen staat een benadering die de visvangst centraal stelt niet noodzakelijk in de weg. Schip en netwerk kunnen immers niet los van elkaar worden begrepen.⁷ Binnen de visserijgeschiedenis staan de constructie van schip en netten en de wijze van vissen centraal.⁸ Dit is een beperkte invalshoek. Zo ontstaat immers wel een beeld van de relatie tussen visser (of groep van vissers) en natuur, maar blijft het sociale en mentale aspect buiten beeld.⁹ Om daarin te voorzien is de milieugeschiedenis van nut, omdat dit specialisme zich niet alleen bezighoudt met de invloed van de mens op zijn levens- en reproductievoorwaarden (de natuur waarop hij voor zijn levensonderhoud is aangewezen), maar tevens met de manier waarop de mens reageert op storingen in die natuur.¹⁰

Overbevissing en exploitatie van visgronden

Bij het onderzoek naar beheer en uitputting van viswateren is weinig samengewerkt tussen historici en biologen.¹¹ Er bestaan geen duidelijke criteria om op grond van archiefmateriaal een verband tussen overbevissing en verval van een specifieke tak van visserij vast te stellen. Op grond van die gegevens blijkt het mogelijk tot uiteenlopende conclusies te komen. Een voorbeeld daarvan vormt de geschiedenis van de binnenvisserij in Vlaanderen.¹² In de veertiende en vijftiende eeuw werden beperkende maatregelen genomen, waaronder een seizoenstop voor de visserij in de tijd van de voortplanting, uitmondend in een strakke regulering in 1627. Volgens de specialist op dit gebied is het ontdenken daarvan oorzaak geweest van het verval van de binnenvisserij. Nu is het ontegenzeggelijk waar dat het bronnenmateriaal blijk geeft van intensieve aandacht voor overbevissing. Dit bewijst evenwel niets ten aanzien van de werkelijke invloed van overbevissing op de bedrijfstak. Waarom zouden we de teruggang niet voldoende verklaard achten

door andere factoren die de auteur zelf aandragt: een combinatie van waterverontreiniging, normalisatie van rivieren en andere waterwerken en concurrentie van een herlevende diepzeevisserij, waartegen de binnenvissers niet waren opgewassen? Hoe belangrijk alleen al die laatste factor kan zijn, toont de ontwikkeling in Nederland. Hier was de bouw van een vissershaven in IJmuiden met de daarbij behorende schaalvergroting en rationalisering de nekslag voor de kleine kustvisserij.¹³

Een rechtstreeks verband tussen menselijk handelen en uitputting van visbestanden is op theoretische gronden weinig plausibel. Biologen gaan uit van een absolute ondergrens in vispopulaties die nimmer overschreden mag worden, maar er is heel wat nodig om die grens te bereiken. De vruchtbaarheid van vissen is zeer groot. Zo legt een haringwijfje 40.000 eieren per keer. Tegen de tijd dat er een aanmerkelijke vermindering in een soort optreedt, stappen de vissers in toenemende mate over op andere soorten. In historisch onderzoek gaat het bovendien meestal om pre-industriële vangsttechnieken. Al moet vistuig uit het verleden niet worden onderschat, de vangstmethoden bereikten bij verre niet de hedendaagse graad van perfectie.

Vrije toegang tot collectieve hulpbronnen kan leiden tot storingen in de natuur door een 'run' op het beschikbare goed. Deze constellatie is nadelig voor alle betrokkenen en kan uitlopen op een 'tragedy of the commons'.¹⁴ Die term verwijst naar een fatale constellatie waaraan de betrokkenen zich niet kunnen onttrekken, hoewel die constellatie als zodanig gemakkelijk valt te voorzien. Wandelen er in een bos veel mensen, dan laat niemand de bramen met rust tot ze op hun best zijn. Hetzelfde kan optreden bij natuurlijke voortbrengselen waarvan het levensonderhoud afhangt. Het kan gaan om een bos, een drinkplaats voor het vee, een olieveld binnen bereik van twee exploitanten, of om een viswater.

Op dergelijke situaties kan verschillend wor-

den gereageerd. Soms, en daar lijkt de term 'tragedie' het meest van toepassing, leiden ze tot een onomkeerbare vernietiging van de hulpbron. Soms ook leiden ze tot verkwisting van natuurlijke hulpbronnen zonder fatale gevolgen. Behalve aan het zojuist genoemde bramen plukken valt hier te denken aan het wegvangen van een jaarklasse vissen alvorens deze volgroeid is. Dit kan voor de betrokkenen zeer nadelig zijn, maar is als economisch probleem niettemin van andere aard dan een ecologische crisis.

Een oplossing voor dergelijke problemen kan worden gezocht in de introductie van speciale rechten, een vorm van eigendomsverhoudingen derhalve, bij de exploitatie van deze collectieve hulpbronnen. Soms komen de belanghebbenden tot een regeling die de toegang tot het omstreden gebied beperkt. Een voorbeeld is de visserij op de meren rond Purmerend. Een meningsverschil tussen de eigenaar en vissers uit deze stad over de grenzen van de visserij werd, naar oude vissers in 1597 voor de rechtbank verklaarden, opgelost door "een mande te laten drijven van 't Godshuys lant aff [...] Ende alwaer die selve mande eerst aen 't lant soude comen, dat de limiten [...] hem so verre soude uutstrecken ende verder niet".¹⁵

Al te idyllisch moeten we ons dergelijke afspraken niet voorstellen. Aan de hand van een nader te noemen negentiende-eeuws voorbeeld uit het Hoornse Hop valt te zien dat dergelijke informele regelingen de machtsverhoudingen tussen de betrokken groepen scherp laten uitkomen.¹⁶ Uiteraard gaat aan dergelijke afspraken een onderhandeling vooraf, of een geleidelijk bijstellen van het feitelijk gedrag van de betrokkenen.

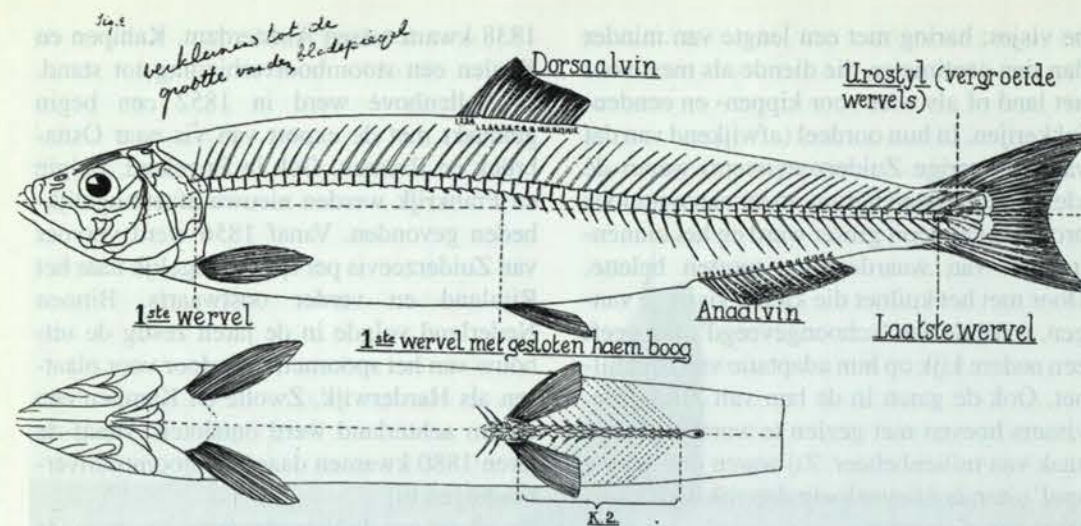
Mogelijk is het vaker wèl dan niet gegaan om informele regelingen. Zij ontsnappen dan aan de aandacht van de historicus, tenzij er later vanuit de herinnering melding van wordt gemaakt bij een volgend geschil, zoals in het gegeven voorbeeld uit Purmerend. Soms evenwel beschikken we over afspraken die op schrift zijn gesteld door een notaris. Dan vin-

den we in een achttiende-eeuws stuk opeens de zure tussenvoeging "na veele heevige debatten". Er is wellicht nog het nodige te vinden, al kost spuurwerk in een notarieel archief meer tijd dan het bijwonen en optekenen van discussies tussen groepen vissers.

Economen menen veelal dat vrije exploitatie van een hulpbron desastreus uitpakt. Antropologen daarentegen attenderen op het verschil tussen formeel vrije toegang en feitelijk beheer door betrokkenen. Dat laatste sluit aan bij de vaststelling van zojuist. In dit debat passen de waarschuwingen van milieuhistorici tegen een klakkeloos vertrouwen in alarmerende berichten uit het verleden over verwoesting van natuurlijke hulpbronnen. Een mooi voorbeeld is de steeds weer opduikende klacht over het ongelimiteerd kappen van bomen. Tegenover de beweerde vernietiging van wouden stellen boshistorici: "trees grow again". Bij nadere beschouwing blijkt in veel gevallen het motief om alarm te slaan te liggen in conflicten over rechten op het gebruik van het woud en verscherpte concurrentie om het hout.¹⁷ De beweerde ecologische crises passen in een belangenstrijd waarin belanghebbenden met verbluffende snelheid omschakelen van klaagzangen tot het wegwimpelen van iedere bedenking tegen de wijze van exploitatie. We moeten in het archiefmateriaal dus niet slechts de verontruste boodschap bezien, maar er tevens de gewone bronnenkritiek op loslaten; wie slaat alarm en waarom doet die dat?

Een voorbeeld: het doodvissen van de Zuiderzee

Afgaand op alarmkreten van vissers over de visstand zouden we een goede verhouding tussen hen en de visserijbiologen verwachten. Toch zijn de huidige Nederlandse zeevissers lang niet altijd te spreken over de biologen. Zo nodig demonstreren zij in Brussel tegen de statistieken. Ook in het verleden was dat het geval. Vissers waren niet gewend om een scherp onderscheid te maken tussen de

De eerste gedetailleerde tekeningen van Zuiderzeevissen, daterend van het eind van de negentiende eeuw. Collectie Rijksinstituut voor Visserijonderzoek, IJmuiden.

bescherming van vispopulaties en het veilig stellen voor eigen vangst van een zo groot mogelijk deel daarvan. In 1906 stelden biologen vast: "Er is altijd nog visch in de Zuiderzee", een bevinding waartegen groepen vissers een demonstratieve bijeenkomst organiseerden in Krasnapolsky te Amsterdam.¹⁸ Volgens hen werd de zee geleidelijk aan doodgevisst.

De beroering rond de Zuiderzee was geen incident. Een conflict uit de jaren 1875-1890 was opnieuw opgelaaid, met als inzet het als incorrect beschouwde gebruik van de wonderkuil (een kuil is een sleepnet in een aantal varianten) door de Volendamse vissers. In de ogen van andere Zuiderzeevissers was dit gebruik destructief en vormde het een directe bedreiging voor de visstand. Zij betitelden de Volendamse kuil als 'moordkuil'. Afgaand op deze informanten speelde hier een biologische problematiek. Achter een vloed van rekesten met een schrille toonzetting blijkt echter een complexe wereld van belangen en oordelen schuil te gaan.

Op het eerste gezicht lijkt het dat de Zuiderzeevissers zich bij de vangst rekenschap

gaven van mogelijke consequenties voor de visstand. Het gros van de vissers had in het schip een bun, een voorziening om de gevangen vis in leven te houden. In 1905 meldde een onderzoekscommissie: "Vroeger waren de gaten in de bunnen zoo groot, dat de jonge visch er door heen kon en zoodoende weer in zee kwam".¹⁹

Een andere techniek blijkt bekend te zijn geweest bij de Volendammers. Om hun goede wil aan de politici te tonen, kwamen zij in 1882 met de suggestie hun kuilnet te voorzien van hoepels. Doordat het net zich dan minder in de lengte rekte konden jonge visjes beter door de mazen ontsnappen.²⁰ Dit was niet alleen maar een trucje om zich de politiek van het lijf te houden; deze adaptatie is later in de riviervisserij toegepast.²¹ Uiteindelijk pasten de Volendammers een ander middel toe waarvan de overheid vaststelde dat het inderdaad de vis spaarde.²²

De vissers komen met deze technieken als 'milieubewust' naar voren. Evenwel doet juist het geval van de Volendamse vissers de wenkbrauwen fronsen. Zij waren immers berucht wegens het massaal vangen van klei-

ne visjes; haring met een lengte van minder dan tien centimeter, die diende als mest voor het land of als voer voor kippen- en eendenfokkerijen. In hun oordeel (afwijkend van dat van de overige Zuiderzeevissers) waren de kleine visjes geen haring, maar een nutteloos broedsel dat nooit groter werd en het binnentrekken van waardevoller soorten belette. Door met het kuilnet die kleine visjes te vangen, werd de zee 'schoongeveegd'. Dit geeft een andere kijk op hun adaptatie van het kuilnet. Ook de gaten in de bun van Zuiderzeevissers hoeven niet gezien te worden als een zaak van milieubeheer. Zij waren dat 'kleine spul' uiteraard liever kwijt dan rijk bij het sorteren van de vangst.

Onder de Zuiderzeevissers varieerde de inschatting van overvloed of gebrek aan vis al naar de betrokken belangen. De Volendammers waren de sterksten op de Zuiderzee. Zij beweerden dat er vis in overvloed was. Maar zij visten ook buitengaats, en eenmaal op de Noordzee (waar ze het onderspit moesten delven tegen buitenlandse concurrenten) klaagden zij over het leegvissen van het water door de Engelsen. Iets dergelijks valt te signaleren over vissers die het op de Zuiderzee moesten afleggen tegen de Volendammers en altijd geklaagd hadden over de destructieve werking van hun wonderkuil. Zij veranderden van de ene dag op de andere van mening toen zij zelf op deze netten overstapten. Zij meldden in 1907 in een petitie aan de Tweede Kamer: "U zult [...] namen aantreffen, die voorkomen op adressen van tegengestelde strekking, doch die bij nadere overweging zich, welbewust, tegen de actie voor verbodsbepalingen verklaren".²³

Het verzet tegen de vangstmethoden van de Volendammers valt ten dele te begrijpen vanuit een scherper wordende strijd om de vis. Deze verhevigde concurrentie kwam voort uit de verbeterde transportmiddelen. Voor de afzet van een bederfelijk massagoed als vis, leidde het wegvallen van geografische barrières direct tot afzet naar gebieden die nooit eerder van verse zeevis waren voorzien. In

1838 kwam tussen Amsterdam, Kampen en Keulen een stoombootverbinding tot stand. In Vollenhove werd in 1852 een begin gemaakt met de export van vis naar Osnabrück en Bremen. Ook in Engeland, België en Frankrijk werden nieuwe afzetmogelijkheden gevonden. Vanaf 1856 werd vervoer van Zuiderzeevis per spoor mogelijk naar het Rijnland en verder oostwaarts. Binnen Nederland volgde in de jaren zestig de uitbouw van het spoornet, waardoor voor plaatsen als Harderwijk, Zwolle en Kampen een enorm achterland werd ontsloten. Vanaf de jaren 1880 kwamen daar nog stoomtramverbindingen bij.

De afkeer van de Volendammers kwam mede voort uit een, soms tot fysiek geweld aanleiding gevende, strijd om visgronden tussen groepen vissers met onverenigbare vangstmethoden. Een sleepnet nam nogal eens de staande netten van anderen mee. Dat betekende het verlies van vangsten, maar ook van kostbaar vistuig. De conflicten tussen vissers met staand want en vissers met gaand want waren eeuwenoud maar spitsten zich toe, doordat in de loop van de negentiende eeuw overal rond de Zuiderzee de vloot groeide. De Volendamse vloot nam het snelste toe en verscheen in gebieden die tot dan toe aan anderen waren gelaten.²⁴ De Huizer vissers beweerden in 1883 dat vreemde vissers die vroeger met de kuil in de nabijheid van Amsterdam visten, dat nu over de hele Zuiderzee deden.²⁵

Zoals al eerder gezegd bestond er soms een regeling van conflicten over het gebruik van collectieve hulpbronnen. Dit valt ook ten aanzien van de Zuiderzee vast te stellen. Staandwantvissers uit Hoorn konden in de omgeving van hun woonplaats met staande netten hun gang gaan zolang de Volendammers geen belangstelling hadden: op zaterdag en zondag. 's Maandags bij het kriecken van de dag moesten ze maken dat ze wegwamen voor de vloot van de Volendammers. De twee vissersgemeenschappen maakten dus in vaste volgorde gebruik van dit viswater. Maar de

Vissende Spakenburger, circa 1907. Collectie Visserijmuseum Vlaardingen.

vissers uit Hoorn bleven afhankelijk van de medewerking van de Volendammers, want zij waren het die schade ondervonden wanneer de gemaakte afspraken niet werden nageleefd. Eenzelfde soort conflict – maar dan zonder onderlinge regelingen – bestond overal rondom de Zuiderzee. De palingvisserij met fuiken in Elburg en Harderwijk; die met fabrieksmatig vervaardigde netjes in Friesland en met zijdenetten door de Spakenburgers – alles legde het af tegen de Volendamse kuilnetten.

Het geschil werd soms verwoord in de termen van 'moral economy'. In de afkeer van en verbittering tegen de Volendammers is het normatieve element onmiskenbaar. Zo merkte de gemeenteraad van Elburg in 1885 op: "het is niet uit gemakzucht of winstbejag, dat onze visschers hun tegenwoordig tuigaadje

behouden". Volgens de raad verkozen de Elburger vissers grotere uitgaven voor netwerk en intensiever onderhoud "boven het gemakkelijk visschen met een werktuig, dat hun op het oogenblik iets ruimer verdienste geeft, maar op den duur tot den bedelstaf brengt".²⁶ Volgens deze zienswijze waren de Volendammers onwillig zich te schikken naar de manier van vissen die "tot instandhouding der visscherij noodig is".²⁷

In deze context van mentale noties past ook die van het 'eigen' viswater. Hier stuiten we opnieuw op een specifieke beperking van het bronnenmateriaal. Niet elk gegeven uit de maatschappelijke werkelijkheid kwam door het filter van het bestuurlijke en ambtelijke apparaat van de negentiende eeuw om zijn neerslag in de overheidsarchieven te krijgen. Niet alles werd zelfs maar voorgedragen ter

plaatsing op de politieke agenda, in een tijd waarin de huidige versmelting van staat en samenleving nog niet bestond. In de Nederlandse eenheidsstaat had de overheid geen boodschap aan visrechten van lokale gemeenschappen.

Toch is het moeilijk zich voor te stellen dat de vissers van de Veluwe, die onderling het gebruik van het viswater precies geregeld hadden, de groeiende activiteiten van de Volendammers pal voor hun kust ruimhartig opvatten als 'het goed recht van elke Nederlandse staatsburger'. In 1881 visten de Volendammers in gesloten tijd naar hartelust bij Harderwijk, en de Harderwijkers telegrafeerden verbeterd naar controlerende instanties buiten de provincie dat een hele vloot de wet overtrad zonder dat er naar werd omgezien. In vroeger tijd waren zij tegen indringers beschermd door het eigen gewest.²⁸

Uitgerekend de Volendammers blijken in de jaren tachtig wel degelijk te redeneren vanuit vanouds bestaande rechten. Zij deden dat niet tegenover een anoniem ambtelijk apparaat, maar tegenover een individuele ambtenaar, Nederlands eerste bioloog belast met adviezen inzake de visserijpolitiek, die zich geregeld buiten de burelen liet zien. In die jaren tachtig maakten machinaal vervaardigde staande netjes snel opgang op de Zuiderzee, en door dit nieuwe want werden sommige gebieden ontoegankelijk voor de kuilvissers: "Dan klaagt de wonderkuiler over den nieuwen indringer, spreekt van zijn goed recht op de binnentrekkende ansjovis enz."²⁹

Vissersbiologie

Naast directe economische belangen en normatieve oordelen van de betrokkenen zijn ter completering van het beeld nog hun opvattingen over de biologie van de vis van belang. Als inleiding daarop volgen nu eerst enkele inzichten van de moderne biologie. Daarna wordt ingegaan op de terugloop in de haringvangst in de loop van de negentiende eeuw en op de opvattingen die daarover leefden onder de vissers.

Haring bestaat uit 'rassen' met elk een eigen paaigrond. Anders gezegd; groepsverschillen tussen de haringen zijn aanpassingen aan het gebied waar de vis zich voortplant. Het gaat daarbij om de gemiddelde temperatuur en om het zoutgehalte. Voor de Noordzee is het onderscheid tussen twee hoofdgroepen van belang. De eerste wordt gevormd door een ras dat zich voortplant in open zee tussen augustus en januari. De tweede soort paait in de late winter en het voorjaar in ondiep water, dus in kustwateren zoals het Kattégat en de Sont. Dit is een ras van brakwaterharingen ofwel kustharingen. Deze blijft als hij volgroeid is wat kleiner en is ook herkenbaar aan een geringer aantal wervels. Tot deze kustwateren behoorde voorheen ook de Zuiderzee (met de na 1932 uitgestorven Zuiderzeeharing).³⁰

In de negentiende eeuw werd in de Zuiderzee op haring gevestigd van oktober tot halverwege april. Najaarsharing was de eerste haring die vanuit de Noordzee binnen kwam, om in de loop van het voorjaar te paaien. De grote massa volgde in het vroege voorjaar. Na de voortplanting trok de haring weer weg. De najaarsharing bracht hoge prijzen op. In maart en april daarentegen was de vis soms overkoopbaar door de ontzaglijke aanvoer. Verminderde vangsten in het najaar betekenden dus een zware tegenslag voor de vissers. Die terugloop zette in tijdens de jaren zestig. Na 1900 stelde de haringaanvoer in het najaar niets meer voor.

Die terugloop is een onbetwistbaar feit. Onder de vissers werd het verschijnsel door niemand ontkend. Bovendien kunnen we hier aansluiting vinden bij een bewerking door een bioloog van aanvoercijfers ten behoeve van onderzoek naar overbevissing. P.P.C. Hoek onderzocht in 1889 aanvoercijfers van haring tussen 1840 en 1889 in het gemeentearchief van Monnickendam, de belangrijkste aanvoerhaven van haring aan de Zuiderzee, en constateerde een gestage terugloop van de najaarsharing.³¹

Een commissie van onderzoek, afkomstig uit

het College voor de Zeevisscherijen (een adviesorgaan van de regering) heeft in 1878 aan een Huizer visser gevraagd waarom deze najaarsharing zo schaars geworden was. De gedachtenwisseling verliep vervolgens aldus:

"Antw.: Als men zooveel jongen visch vernielt als tegenwoordig het geval is, dan moet ook de volwassen haring wel schaarsch worden.

Vraag: Maar hoe verklaart het zich dan, dat de haring in het voorjaar [maart, april] dikwijls zeer overvloedig is?

Antw.: Dit is zoo, het is vooral de najaarsharing, welke tegenwoordig ontbreekt. Aan welke omstandigheden dit nu moet worden toegeschreven, zou ik niet durven zeggen".

Deze visser legde de schuld voor de terugloop van de najaarsharing bij de Volendammers maar wist die mening niet goed te verdedigen. Een Harderwijker visser die gekant was tegen de wonderkuil kreeg dezelfde vraag. Hij legde de schuld niet bij de Volendammers. Het verslag luidt aldus:

"Vraag: Hoe komt het, dat de najaarsharing zich tegenwoordig zoo laat vertoont?

Antw.: De schuld ligt niet aan de wonderkuil; de hoofdreden zal wel zijn, dat door de uitbreiding van de visscherij in Schotland en Noorwegen en de verbeterde wijze van vissen er veel minder haring ontsnapt dan vroeger, en er dus ook minder voor de Zuiderzee overblijft.

Vraag: Is dan de haring hier dezelfde als die, welke de Schotten vissen?

Antw.: Zeker.

Vraag: Hoe komt het dan dat de Zuiderzeeharing zooveel kleiner is?

Antw.: De groote soorten worden opgehouden, maar de kleinere ontsnappen en komen hier. Trouwens in het najaar heeft men hier ook wel enkele groote haringen."

In dit laatste antwoord wordt geraakt aan het onderscheid tussen Noordzeeharing en Zuiderzeeharing. De laatste was wat kleiner van

stuk. De visser blijkt dit onderscheid tussen twee haringrassen niet te maken. Er was op dat moment ook nog maar weinig biologisch onderzoek gedaan naar de vissen in de Zuiderzee, en de vissers waren de enigen niet die voor raadselen stonden. De hoofdzaak is evenwel te vinden in het eerste gedeelte van dit gesprekje. Net als de visser uit Huizen was de Harderwijker gekant tegen de Volendammers. Geen van beide paste zijn biologische inzichten aan bij de gewenste uitkomst van de kuilstrijd.

Dat deze vissers opvattingen naar voren brachten die niet strookten met hun directe belang, bleek geen uitzondering te zijn. De bioloog Paulus Hoek, die de vissersbevolking grondig kende, noemde hun opvattingen over najaars- en voorjaarsharing "zeer verdeeld".³² Dat was in 1889, na tien jaar heftige strijd over de wonderkuil. Dit rechtvaardigt het vermoeden dat deze inzichten al bestonden voordat de najaarsharing verstek liet gaan en de strijd over de kuilvisserij in volle hevigheid losbarstte. Bij het bestuderen van archiefmateriaal dat is voortgekomen uit de conflicten over de kuilvisserij, dreigt het simpele gegeven uit zicht te raken dat de vissers altijd al hadden nagedacht over de natuur, ook toen de kuilstrijd voor hen geen enkele actualiteit had.

Reconstructie van het beeld dat de Zuiderzeevissers hadden van vissoorten, levert sporadische maar saillante details op die aantonen dat onze kennis van bedreiging van de visstand hooguit indirect kan steunen op hetgeen de belanghebbenden zelf aanvoeren.³³ Hierbij is het van belang hoe de vissers de natuur classificeerden, maar het archiefmateriaal laat op dit punt maar weinig los.³⁴ Dat weinige danken we aan de oprechte belangstelling voor de vissersbevolking van bioloog Hoek. Deze heeft geruime tijd over de Zuiderzee gezwoven en daarvan een dagboek bijgehouden.

In december 1888 ving hij een 'echte' Noordzeeharing, dus een van die grote haringen waarvan de Harderwijker visser al melding maakte; een vertegenwoordiger van het

haringras dat, zoals wij thans weten, zich in diep water in het najaar en de winter voortplant, en die kennelijk verdwaald was geraakt in de Zuiderzee. Na deze ongewone vangst raakte Hoek aan de praat met een Marker visser en vroeg hem of de haring die in het najaar de Zuiderzee binnenkwam een andere was dan de haring die daar in het voorjaar verbleef. Het antwoord was: "dat deze haring die nu gevangen werd bleef binnenzwemmen tot in Maart of zoo, dat de haring dan een tijdlang geheel verdween en dat eerst daarna de groote massa haring naar binnen kwam, die kwam rijen. Hij meende, dat de haringen, die nu gevangen werden, weer naar buiten gingen – natuurlijk, als zij niet gevangen werden. Ik vroeg hem, of die haring dan zelf niet rijp zou worden als zij in de Zuiderzee bleef – dat kon ook wel, meende hij enz. enz. Van haring, die in 't najaar rijp zou zijn en dan zou paaien had hij nooit gehoord. Een der haringen, die ik in handen kreeg, liet de kuit loopen en toen ik dit den visscher liet zien, zeide hij, ja, dat komt meer voor, dat ze zoo'n beetje slap worden in de buik – maar rijen doen ze nu toch niet – wel in 't voorjaar".³⁵

Conclusie

Studie van het bronnenmateriaal over destructieve vangstmethoden van Zuiderzeevissers levert weinig 'harde' gegevens op over visstand en milieu. In verband met het precieze moment van de haringtrek naar de paai-gronden bleek hetgeen voor vissers financieel van groot gewicht was, uit biologisch oogpunt bijzaak te zijn. Aansluitend bij antropologisch en economisch onderzoek naar exploitatie van natuurlijke hulpbronnen kwam als terrein van onderzoek de toegang tot de visgronden naar voren. Lokale vissersgemeenschappen rond de Zuiderzee regelden eeuwenlang tot in details de visserij: wie vist waar, wanneer, tot hoe ver in zee en met hoeveel viswant. Niet de rationaliteit bij de exploitatie, maar 'eerlijk delen' stond daarbij voorop.

Conflicten over het 'uitmoorden' van de Zui-

derzee kwamen sterk naar voren wanneer oude geografische kaders wegvielen. Allereerst spelen hier staatkundige factoren een rol; de conflicten in de kuilvisserij hadden gedurende de Habsburgse tijd en onder de Nederlandse eenheidsstaat een andere setting dan tijdens de Republiek, toen Friesland, Overijssel en Gelderland als zelfstandige politieke entiteiten de belangen van hun vissers behartigden tegen binnendringende concurrenten uit het gewest Holland. Daarnaast is economische schaalvergroting van belang: de toegang tot de nieuwe internationale vismarkten. De discussie in de negentiende eeuw over bedreiging van de visstand door kuilvissers was een uiting van schaalvergrotingsconflicten, niet van een ecologische crisis.

Het onderscheid tussen economische en biologische aspecten doet de aandacht verschuiven van alarmerende berichten in de bronnen naar degenen die alarm slaan. In de reacties van vissers op storingen in de natuur gaat het niet alleen om de geloofwaardigheid van hun mededelingen over ecologische crisis maar ook om belangenstrijd, normatieve oordelen en opvattingen over de biologie van de vis. Onjuistheden, eenzijdigheden en tegenstrijdigheden zijn een welkom onderdeel van die bronnen. Aldus benaderd zijn normatieve uitingen geen bewijs van zorg voor de instandhouding van de natuur als 'objectief' systeem, maar van zorg voor 'instandhouding van de visserij' voor de eigen groep.

De stuwende factoren in conflicten tussen groepen vissers (zoals het gebruik van visgronden en afzetmarkten) hebben een andere tijdsdimensie dan natuurlijke omstandigheden (zoals wijzigingen in gedrag en spreiding van vissoorten). Zij dienen daarom als twee afzonderlijke onderwerpen te worden belicht. Qua tijdsdimensie neemt de soms eeuwendurende tegenstelling tussen groepen vissers met traditionele vangsttechnieken als basisgegeven achter visserijconflicten een tussenpositie in. Van hier uit kunnen biologi-

sche ontwikkelingen en visserijconflicten in één beeld worden verenigd.

Bij deze driedeling vallen de gelaagde concepties over historische tijd van F. Braudel te binnen. Dit artikel is niet de plek om die parallel uit te werken. Wel geeft Braudels nadruk op de eigen dimensie van de niet-menselijke factor in historisch onderzoek zicht op een centraal probleem voor een visserijgeschiedenis die het milieuaspect wil integreren. Dit is de onmacht van de vissers tegenover omstandigheden die zij niet konden beheersen en zeer lang ook niet konden voorzien.

Bij de uitwerking daarvan kunnen we een constructie van N. Elias benutten. Geringe beheersing van de natuur, aldus Elias, maakt het moeilijk om natuurlijke verschijnselen waarvan het levensonderhoud afhangt met distantie te benaderen. Dit staat weer een vergroting van de controle over de natuur door samenwerking tussen belanghebbenden in de weg. Aldus wordt de kwetsbaarheid voor natuurlijke factoren bestendigd.³⁶ Conflicten tussen groepen vissers kunnen worden geplaatst binnen deze constellatie.

Een milieuhistorische benadering van de visserij die naast de feitelijke invloed van de mens op de natuur ook de reacties van de mens op storingen in die natuur onderzoekt, kan zich richten op deze constellatie en op ontwikkelingen in wetenschap, structuur van de samenleving en bestuurlijk apparaat die een uitweg daaruit tot een reële optie hebben gemaakt. De binnenvisserij krijgt daarbij de kans om uit zijn vergeten hoekje te komen. Sinds de middeleeuwen heeft professioneel management zich juist daar ontwikkeld.³⁷ Deze tak van visserij is derhalve bij het ontstaan van rationeel beheer van viswateren een niet weg te denken schakel.

Noten

1. Citaten uit het Hollands en Gelders plakkaat van 10 april 1683, te vinden in het *Groot Placaet-boek*

1. *Staten-Generaal en Staten van Holland V (1705) 1358. Plakkaat Holland 1546 geciteerd in P.C. Molhuysen, 'De visscherij in de Zuiderzee' in: Bijdragen voor Vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde nieuwe reeks 3 (1864) 307-319. Voor de Zuidelijke Nederlanden bestaat een rechtshistorische inventarisatie: P. Hovart, *Zeevisserijbeheer in vroeger eeuwen. Een analyse van normatieve bronnen* (Gent enz. 1985).*
2. J. Kerkhoven, *Het net en de wet. Conflicten onder Zuiderzeevissers en overheidsbeleid, 1878-1918* (Amsterdam 1994).
3. *Rapport subcommissie visquoteringsregelingen. Tweede Kamer, 1986-1987, 1995 nrs. 1-5; J.A.A. van Doorn, 'Braks en de barsten in de politieke moraal' in: NRC Handelsblad 11 juli 1987.*
4. H.A.H. Boelmans Kranenburg, 'Visserijgeschiedenis. Een verwaarloosd onderdeel van de zee-geschiedenis' in: *Vaart. Maandblad voor het verkeer en vervoer te water 1 (1961) 32-36.*
5. Wel wordt in *Maritieme Geschiedenis van Nederland IV, 272-302* aandacht besteed aan de visserij.
6. De visserij wordt uit zijn isolement verlost door de koppeling van produktiegegevens aan externe factoren. Een voorbeeld is: A.P. van Vliet, *Vissers en kapers. De zeevisserij vanuit het Maasmondgebied en de Duinkerker kapers (ca. 1580-1648)* (z.p. 1994).
7. Cf. H.A.H. Boelmans Kranenburg, 'Vistuig en vissersschepen in historisch perspectief' in: *Mededelingen van de Nederlandse Vereniging voor Zee-geschiedenis 19 (1969) 16-21.*
8. Twee studies die ook in niet-technisch opzicht wat te bieden hebben zijn: P. Dorleyn, *Van gaand en staand want. De zeilvisserij voor en na de afsluiting van de Zuiderzee* (Amsterdam enz. 1982-1996) 5 dln.; D.J. de Jong e.a. (red.), *Hardinxveld en de riviervisserij* (Hardinxveld-Giessendam 1988).
9. Een analyse van deze benaderingswijze geeft G. Pålsson, 'The Art of Fishing' in: *Mast 2 (1989) 1-20.*
10. J. Radkau, 'Was ist Umweltgeschichte?' in: *Umweltgeschichte* (Göttingen 1994) 11-28; id., 'Zur angeblichen Energiekrise des 18. Jahrhunderts: revisionistische Betrachtungen über die Holznot' in: *VSWG 73 (1986) 1-39.* Een andere mogelijkheid om sociale aspecten in beeld te krijgen is aansluiting bij het historisch onderzoek naar gereedschappen: H. Siuts, 'Gerätforschung' in: R.W. Brednich (Hg.), *Grundriss der Volkskunde. Einführung in die Forschungsfelder der Europäischen Ethnologie* (Berlin 1988) 137-152; R. Peesch, 'Das Gerät in der Arbeitswelt des Fischers. Zur Tradierung von Gerät und Arbeits-erfahrung' in: *Deutsches Jahrbuch für Volkskunde 12 (1966) 26-36.*
11. Over het verdwijnen van de steur uit de Zuiderzee:

- C.L. Deeler, A.H. Huussen, 'Opmerkingen betreffende de kuilvisserij op de voormalige Zuiderzee, voornamelijk in de zestiende eeuw' in: *Holland* 5 (1973) 221-242. Historisch werk van een bioloog: S.J. de Groot, 'Een historisch overzicht van de minimummaten voor vissen en de minimummaaswijdte voor netten in de Nederlandse zeevisserij' in: *Visserij* 35 (1982) 37-42, 69-74, 213-218; id., *Een eeuw visserijonderzoek in Nederland 1888-1988* (Ijmuiden 1988). Van een historisch antropoloog: R. van Ginkel, 'Limited entry: panacea or palliative? Oystermen, state intervention and resource management in a Dutch maritime community' in: *Journal of shellfish research* 7 (1988) 309-317.
12. J. Materné, 'Beroeps- en vrijetijdsvisserij op de Vlaamse binnenwateren tussen Antwerpen en Gent voor de industriële revolutie' in: *Bijdragen tot de geschiedenis* 71 (1988) 141-172.
  13. In de oesterkwekerij wisten familiebedrijfjes zich op den duur beter te handhaven. R. van Ginkel, *Elk vist op zijn tij. Een historisch-antropologische studie van een Zeeuwse maritieme gemeenschap, Yerseke 1870-1914* (z.p., 1991).
  14. H.S. Gordon, 'The economic theory of a common-property resource: the fishery' in: *Journal of political economy* 62 (1954) 124-142; R. Townsend en J.A. Wilson, 'An economic view of the tragedy of the commons' in: B.J. McCay, J.M. Acheson (eds.), *The question of the commons. The culture and ecology of communal resources* (Tucson 1987) 311-326.
  15. D. Brinkkemper, *Visserij in de meren rond Purmerend (16e eeuw)* (Volendam 1995).
  16. Voor hetzelfde verschijnsel bij veehoudende nomaden, cf. M. Godelier, *The Mental and the Material. Thought Economy and Society* (Thetford 1984) 86-87, 100.
  17. Radkau, 'Was ist Umweltgeschichte', 26. Citaat: 17.
  18. *Mededeelingen over visscherij* (1907) 6; cf. H.C. Redeke, *Rapport over onderzoekingen betreffende de visscherij in de Zuiderzee ingesteld in de jaren 1905 en 1906* ('s-Gravenhage 1907).
  19. *De Zuiderzeevisscherij. Rapport eener commissie van onderzoek* (Leiden 1905) 134.
  20. Verzoekschrift schippers Volendam aan Tweede Kamer [1881], afgedrukt als bijlage in: H. Tuyp, *Meer licht over het vraagstuk der wonderkuil (alias moordkuil), aan Regeering, Vertegenwoordiging en Belanghebbenden aangeboden* (Edam z.j. [1885]).
  21. Th.H. van Doorn, *Mensen vissen vogels. Riviervisserij vergane glorie* (Amsterdam 1977) 113-114.
  22. Algemeen Rijks Archief, Archief College voor de Zeevisscherijen, omslag 69, Voorzitter aan Hoofdopzichter der Zuiderzeevisscherij 25 augustus 1882; Hoofdopzichter aan Voorzitter 29 augustus 1882.
  23. *Handelingen Tweede Kamer* (1907-1908) 1756.
  24. *Het net en de wet* 12, 48-49.
  25. *Verzoekschriften Tweede Kamer* 1883-1884 nr. 399, rekest vissers en vishandelaars Huizen, 31 december 1883.
  26. *Verzoekschriften Tweede Kamer* 1884-1885 nr. 338, rekest Raad Elburg 9 april 1885. Zie ook nr. 340, rekest Raad Bunschoten, 18 april 1885, waarin sprake van het "gemak" van de Volendamers.
  27. *Verzoekschriften Eerste Kamer* 1884-1885 nr. 38, rekest gemeentebesturen Harderwijk, Bunschoten, Huizen, Marken, Vollenhove, Kampen en Elburg, 6 juli 1885. *Verzoekschriften Eerste Kamer* 1889-1890, rekest Kamer van Koophandel Harderwijk, 3 april 1890.
  28. Y. Ypma, *Geschiedenis van de Zuiderzeevisserij* (Amsterdam 1962) 91.
  29. Hoek, 'Rapport over de visscherij in de Zuiderzee uitgebracht aan het College voor de Zeevisscherijen' in: *Handelingen Tweede Kamer* (1889-1890) 33.
  30. J.J. Zijlstra, *Het "rassen"-onderzoek bij de haring (Clupea harengus L.) en de interpretatie van veranderingen in de Noordzee-haring visserij. Een serie artikelen over de populatiestructuur van de Noordzee-haring in verband met vragen over bevissing en beheer van de stand [...]* (Leiden 1973); S.J. de Groot, 'De Zuiderzeeharing' in: *Visserij* 37 (1984) 82-85.
  31. P.P.C. Hoek, 'Rapport over de visscherij' Bijl. 1, 1-38.
  32. Ibid.
  33. Een voorbeeld is het verdwijnen van de steur in West-Europa. Dit was een gevolg van landwinning die het dier beroofde van zijn paaigronden, niet van overbevissing.
  34. In *Het net en de wet* p. 35-38 heb ik de verschillende opvattingen over 'blik' (kleine visjes die de gedaante van haring hadden) weergegeven. Een classificatie vereist archiefmateriaal dat een historicus niet gauw zal tegenkomen. Cf. R. Ellen, 'Introductory Essay' in: R.F. Ellen en D. Reason (eds.), *Classifications in their Social Context* (London 1979) 1-32.
  35. *Aanteekeningen van Dr. P.P.C. Hoek met betrekking tot [...] de Zuiderzeevisscherij 1886-1892* (Archiefbewaarplaats Alkmaar Ministerie van Landbouw) 143.
  36. N. Elias, *Involvement and detachment* (Oxford 1987) 8, 49.
  37. Cf. R.C. Hoffmann, 'Economic development and aquatic ecosystems in medieval Europe' in: *AHR* 101 (1996) 631-669.

Noorse kabeljauwvissers en Nederlandse kooplieden. Vistechnieken, vangstresultaten en de afzetmarkt voor stokvis in de zeventiende eeuw.

Joke Ubbens

Inleiding

In de middeleeuwen had de Duitse Hanze de stokvishandel in Bergen voor een groot deel in handen. Stokvis werd geruild tegen graan dat de oosthanzeaten aanvoerden. Rond 1550 verloor Lübeck zijn dominerende positie op het kantoor van de Hanze in Bergen aan de westelijke hanzesteden Bremen en Hamburg. In de eerste decennia van de zeventiende eeuw zagen deze steden op hun beurt hun leidende positie in de stokvishandel overgaan in handen van de Hollanders en de burgers van Bergen, onder wie velen van Hollandse origine.

Stokvis wordt gemaakt van kabeljauw. In de Noordzee en later tevens bij IJsland visten ook de Nederlanders op deze vis. Hoewel de visserij in de zeventiende eeuw geen aantoonbare invloed op de kabeljauwstand had (pas in de twintigste eeuw zouden de verschillende populaties onder meer door de visserij met het trawl-net achteruitgaan), was de vistechniek van de Nederlanders geavanceerder en veel productiever dan die van de Noren.¹ In dit artikel zal worden ingegaan op de vraag of de contacten tussen de Hollandse kooplieden in Bergen en de kabeljauwvissers in Noorwegen hebben geleid tot het invoeren en in zwang raken van de Westeuropese vistechniek in Noord-Noorwegen.

Hollanders in Bergen

Vanaf het laatste decennium van de zestiende eeuw overspoelde een schare buitenlandse handelaars Bergen. Onder hen waren Engelsen, Schotten, Duitsers die niet tot de Hanze behoorden en Friezen, maar vooral Hollan-

ders en dan met name Amsterdammers. De Amsterdammers beriepen zich erop dat ze op grond van hun oude privileges dezelfde rechten hadden als de Noorse burgers om handel te drijven in Bergen. Deze *nykommere*, zoals ze genoemd werden, vormden een bedreiging voor de handelsactiviteiten van de burgers van Bergen, die zich juist in deze tijd aan Strandsiden, gelegen aan de haven tegenover *das Kontor* van de hanzeaten op Bryggen, een eigen positie begonnen te verwerven. De burgers wisten zich in hun streven de handel voor zichzelf te houden gesteund door de overheid, die door middel van allerlei wetgeving de handelsactiviteiten van de vreemdelingen trachtte in te perken. Zo mochten ze alleen tijdens de zomermaanden in Bergen handel drijven en niet direct met de vissers, de zogenaamde *fiskerbønder*, in Nordland zaken doen.

Een manier om onder deze beperkingen uit te komen was zich als burger te laten inschrijven in Bergen. Maar om te voorkomen dat een handelaar zich slechts voor een korte tijd (tot de zaken gedaan waren) liet inschrijven – iets waar naar het schijnt vooral de Hollanders een handje van hadden – had de koning al in 1572 bepaald dat de burger in spe een eed moest afleggen de rest van zijn leven in Bergen te blijven wonen. De burgerregisters van Bergen laten zien dat in de decennia rond 1600 vele Hollanders deze stap inderdaad zetten. Behalve handwerkslieden en kleine handelaars waren onder hen ook nogal wat kooplieden met kapitaal en internationale handelscontacten.² Velen van Bergens meest vooraanstaande burgers waren dan ook van